

Ver¹

0. Ezen igékn eredetéről meglehetősen tarka kép alakult ki az utóbbi kb. százötven évben, amióta a szakemberek intenzíven foglalkoznak az uráli nyelvcsalád szó-készletének eredetével és történetével. Jelen írásomban egy újabb magyarázati lehetőség ismertetésével kívánom még színesebbé tenni a képet, persze abban a reményben, hogy javaslatom elfogadható megoldást kínál.

1. Igékn kiterjedt jelentésköre volt a problémák forrása. A 'schlagen, prügeln' a legáltalánosabb, másrészt azonban a *kötelet ver* és társai 'flechten' jelentést sugallnak, végül pedig a *szemmel ver* okozott némi bizonytalanságot.

Elsőként talán BUDENZ nyilatkozott a *varr* 'nähen' kapcsán ezen igéről: „a magyarban még egy magashangú *ver-* ige is van, nyilván 'machen, verfertigen (gyártani)' jelentéssel, ebben: *kötelet verni, kötél-verő*; hiszen a közönséges értelemben vett »verés«-nek (schlagen) semmi különös köze a kötélkészítéshez” (MUSz 567, még vö. 573). FOKOS (1909: 248–249) egyetértett BUDENZcel abban, hogy itt két különböző *ver* igével van dolgunk; hasonlóan nyilatkozott K. PALLÓ (1972) is. BUDENZ a ma. *varr* igével kapcsolta össze a zürj. és a votj. *vur-* 'nähen', valamint a cser. *orug-* 'suere; varr' (= modern feljegyzés szerint: *wurȳe-* 'nähen') igét (MUSz 566). E négy nyelv (a magyar, a zürjén, a votják és a cseremis) igéi valóban összetartoznak egymással, amint uráli etimológiai szótárunk állásfoglalása is mutatja, és ezek valamennyien egy FU **werke-* 'nähen' alakból vezethetők le (UEW 1: 584). COLLINDER ezekhez hozzákapcsolta az obi-ugor nyelvek 'machen' jelentésű igéjét: vog. *wār-* és osztj. *wer-* (FUV¹ 123, FUV² 136); ez utóbbit indoeurópai (iráni, görög, germán és örmény) igékkel vetett egybe: „Av *varəz-* work, operate; make; *varəza-* m. (the) performing, performance, activity; Greek 1sg prs *ἔργω* (< **wergjō*)...; Norse *verk*... (PGermanic **werka*); Armenian *gorc* (< **worġo-*) work; Greek *ὄργανον* tool” (FUV¹ 139–140, FUV² 150). COLLINDER feltevése azonban téves, mivel a FU 'nähen' veláris hangrendű volt: **werke-*, miként mai képviselői is azok: cser. *wurȳe-*, votj. *vur-*, zürj. *vur-*, ma. *varr-*, az idézett obi-ugor 'machen' jelentésű igék viszont palatális hangrendűek (UEW 1: 585). KORENCHY (1972: 80–81) – COLLINDER (FUV¹ 139–140, FUV² 150) nyomán – az obi-ugor igéket iráni forrásból magyarázza (óiráni **varz-/!*värz-* 'machen'), és ő is felsorolja az indoeurópai szócsalád COLLINDER közölte tagjait. Az idetartozó indoeurópai adatok szinte teljes sora az általam elérhető indoeuropaisztikai etimológiai szótárakban így fest: görög *ὄργασία*, örmény *gorc, gorcem*, svéd *verk*, angol *work*, holland *werk*, német *Werk*, a veszta *varəzȳa-*, *varəz-* 'work, labor, toil' (BUCK

¹ Eredeti megjelenés: Folia Uralica Debreceniensia 20: 63–72.

1949: 538–539; még vö. WALDE – POKORNY 1930: 290, POKORNY 1959: 1168, MANN 1984–1987: 1518).

BÁRCZI GÉZA (SzófSz 335) a közben ismertté vált véleményeket akként összegezte, hogy *ver* igénk eredete bizonytalan. Finnugor magyarázata, amelynek során az oszjtj. *wareskel-* 'vereget', a zürj. *vart-* 'üt, csépel, döngöl' stb. szavakkal boronálták össze, nagyon kétes értékű. Ezen északi oszjtják *u̇araskə-, u̇araskə-, v̇araskə-* '(meg)csap, megvereget' igét KARA (1911–1912: 234) vonta ide, valójában azonban tévesen, hiszen a 'machen' jelentésű oszjtják ige a szurguti nyelvjáráscsoport kivételével mindenütt *wer-* hangalakú, tehát a vokalizmus miatt nem kapcsolható össze az északi *u̇araskə-* stb. hangalakú igével, valamint az oszjtj. *wer-* igének vogul és magyar megfelelőjével sem. A DEWOS (1627) nem is tesz említést erről a KARÁTól származó egyeztetésről, okkal.

A zürjén *vart-* 'schlagen, dreschen, stampfen' igét BUDENZ egyeztette elsőként *ver* igénkkel (MUSz 573–574). ITKONEN (1954: 159) – nyilván SETÄLÄ (1894: 280, 1900: 15) és KALIMA (1929: 133) nyomán – a zürj. *vart-* igét a finn *vartta, varsta* 'Dreschflegel; cséphadaró' szóhoz kapcsolta két kérdőjellel; a legfrissebb finn etimológiai szótár is ekképpen foglalt állást (SSA 3: 413, ld. *varsta* alatt), de a magyar *ver* természetesen nem szerepel a szócikkben; az ÉSK¹ (47), ÉSK² (47) *вартны* 'молотить' szócikke ugyancsak nem említi a magyar szót, a zürjén szónak az esetleges finn ségi kapcsolatáról pedig igen óvatosan szól.

MUNKÁCSI (1906) amellet érvelt, hogy *ver* igénk 'flechten' jelentésben török ségi eredetű, vö. tö. *ör-, ür-* 'id.'

Biztosra veszem, hogy RÓNA-TAS ANDRÁS következő vélekedése kínálja a megoldást: „I am inclined that the H[ungarian] *ver*¹ [to plait] results fr[om] a secondary split in the semantics” (RÓNA-TAS – BERTA 2011: 1003), márpedig itt a *ver*² 'to beat' (RÓNA-TAS – BERTA 2011: 1237) az elsődleges ige.

A TESz szerint: a „**ver**¹... 'ütlegel; prügeln | ütésekkel büntet; schlagen'... Finnugor egyeztetése, valamint törökből való származtatása téves” (TESz 3: 1115–1116); „**ver**²... 'fon, sodor; drehen, flechten | <kötelet, zsinórt stb.> sodrással, fonással készít; seilen'... Vitatott eredetű. – 1. Azonos a *ver*¹ igével. A 'kötelet, zsinórt készít' jelentés a *ver*¹-nek 'ütésekkel valamit létrehoz' jelentéséhez kapcsolható. Hasonló fejlődésre vö. ném. *schlagen* 'üt, ver': *Hanf zu Faden schlagen* 'a kendert fonallá sodorja [tkp. veri]', *Faden, Maschen, ein Tau schlagen* 'fonalat, hurkot, kötelet készít [tkp. veri]'... 2. Török eredetű; vö.: Kāšyr., türkm. *ör-*; oszm., kaz., alt. *ör-*; tat., bask. *ür-*: 'fon, sodor, összefon'... – Az 1. magyarázat jóval valószínűbb. A *szemmel ver* kifejezés *ver* elemének idekapcsolása téves. Finnugor egyeztetése, valamint szláv származtatása valószínűtlen... Vö. **ver**¹, **verecsen**” (TESz 3: 1116). A KÁLMÁN (1952) által javasolt és tévesnek bizonyult szláv egyeztetésről ld. KNIEZSA 1974: 779, a finnugor (= zürjén, oszjtják) egyeztetésről pedig ld. fentebb. Az EWUng már ekképpen ír: „**ver**... 1. 'prügeln; schlagen'...; 8. ... 'drehen, flechten; seilen'; 13. [*szemmel*-] 'mit dem bösen Blick treffen'..., Unbek[annt] Urspr[ungs]... Die frühen Belege bzw die zahlreichen Bed[eutungen] und Abl[eitungen] dürften darauf hinweisen, daß es ein altes W[ort] im

Ung[arischen] ist. Bed[eutung] l ist wahrsch[einlich] die urspr[üngliche], aus der sich die übrigen vor allem metaph[orisch] entwickelt haben... Bed[edutung] 8 könnte vermutl[ich] aufgrund des [= deutschen] Synt[agmas] *Tau, Fäden schlagen* 'Tau, Fäden durch Schläge herstellen' entstanden sein... – Herleitung aus dem Atürk [= Alttürkischen] ist kaum wahrsch[einlich]" (EWUng 2: 1620). Megjegyzendő, hogy a franciában is található kapcsolat a kötélkészítés és az 'üt, ver' között, vö. *machine à battre les cordes* 'kötélverőgép', *battre* 'üt, megüt; ráüt, ráver'.

Az EWUng tehát már nem különíti el a 'schlagen' és a 'flechten, seilen' jelentésű igéket, valamint szerinte már a szemmel *ver* kifejezés *ver* igéje is belefér a 'schlagen' és a 'flechten, seilen' jelentésűekkel egy közös szócikkbe. Hogy „A *szemmel ver* kifejezés *ver* elemének idekapcsolása téves” (TESz 3: 1116) nézet miért módosult az EWUng (2: 1620) szócikkében, nem tudom, de indokoltnak vélem, hogy a szótár szerzői felülbírálták a korábbi állásfoglalást. Ilyen elkülönítésre ugyanis én sem látok okot. Teljesen nyilvánvalónak gondolom, hogy itt a *ver* 'schlagen' ige van e frazeologizmusunkban, ha nem így lenne, hasonló meggondolásból a *szemet vet vkire/vmire* frazeologizmus *vet* igéjét is el kellene választanunk a *vet* 'werfen; säen' igétől. Hasonlóan kellene megítélnünk a né. *die Augen zu Boden schlagen* 'lesüti a szemét', *ein Auge auf jn/etw. werfen* 'szemet vet vkire/vmire' német és magyar igéjét, és a frazeologizmusban szereplő igét el kellene különíteni az „alapigétől”, ill. az ang. *to put the evil eye on someone* 'megigéz, megbabonáz, megátkoz vkit; szemmel ver vkit; balszerencsét hoz vkire' igéjét is el kellene választani a *to put* 'tesz, helyez' igétől; az angol *put* igének egyébként a középangolban volt ugyancsak hasonló jelentése: 'to thrust or push' (PARTRIDGE 1978: 538). A szemmel verés kérdésével kapcsolatban vö. még MNL 4: 638.

A né. *werfen* ige kapcsán is van megjegyzésem: Ez is hasonló kézmozdulatot ír le, mint a *schlagen*, és ezek jelentése is összefügghet a 'flechten' jelentéssel, vö. „**werfen**... Da Wörter für »werfen« häufig aus der Bedeutung »drehen« übertragen werden, ist wohl eine Erweiterung von ig. [= indogermanischem] **wer-* »drehen« anzusetzen” (KLUGE 2002: 984).

Nyilvánvalónak látom, hogy az EWUng KISS LAJOS most következő állásfoglalásának következtében kapcsolta mégis össze a 'schlagen' és a 'flechten' jelentésű igéket; vö. „Kötelet ver. E szókapcsolat igei tagját el szokták választani az 'üt' jelentésű *ver*-től, és vagy ugor kapcsolatokat keresnek hozzá, vagy pedig török, esetleg szláv jövevényszónak tartják... Úgy gondolom, hogy a *kötelet ver*..., *zsinórt ver*, *övet ver*..., *csipkét ver*... stb. szókapcsolatokban szereplő *ver* nem különíthető el a *ver* 'üt' igétől... Nem tekinthető ugyanis véletlennek, hogy a 'kötélgyártó'-t más nyelvekben is jelölik olyan összetétellel, amelynek előtagja 'kötél' jelentésű főnév, utótagja pedig 'ver, üt' alapjelentésű ige származéka... [ebben] talán egy ősi kötélgyártási eljárás nyelvi nyoma rejlik, mégpedig azé a fonási technikáé, amelynek alkalmazásakor egy-egy – sok fonalból álló – ágat mindig két másik ág fölé vagy közé »vernek«” (KISS 1970: 41). KISS utalt arra, hogy a kötélverés igéjeként több germán nyelv is 'schlagen' jelentésűt alkalmaz, de nem állítja azt, hogy a ma.

kötelet ver német hatásra honosodott volna meg nyelvünkben, miként azt LIGETI (1986: 41) és az EWUng (2: 1620) tette.

A *verecs*, *verecsü* és a *verecsen* nyelvjárási kötélkészítési szakszók (ezekről ld. MNL 4: 641, 5: 527, SZINNYEI 2003: 2524) igen nagy valószínűséggel a *ver* ige származékai (a *verecsen* téves szláv egyeztetéséről [KÁLMÁN 1952] ld. KNEI ZSA 1974: 780).

2. Régtől fogva motoszkál bennem az a gondolat, hogy *ver* igénk nem is megfejtethetlen eredetű, hanem talán az ugor korból való lehet. Etimológiai szótáraink azt sugallják, hogy a *ver* régi szó, vö. pl. „Korai előfordulása, jelentéseinek nagy száma, kiterjedt családja arra utal, hogy szókincsünk ősi rétegéhez tartozik, bár megfelelő rokon nyelvi szót nem tudunk kimutatni” (TESz 3: 1115–1116), „Die frühen Belege bzw die zahlreichen Bed[eutungen] und Abl[eitungen] dürften darauf hinweisen, daß es ein altes W[ort] im Ung[arischen] ist” (EWUng 2: 1620).

Szerintem a következő obi-ugor szó párral áll rokonságban: osztj. **wer-* > V Vj *wer-*, Trj J *wǎr-*, DN Ko Kaz O *wer-* 'machen', VVj *wer* Trj J *wǎr*, DN Ko Kaz O *wer* 'Arbeit, Tätigkeit' ~ vog. **wār-* > TJČ *wār-*, KU *wār-*, P So *wār-* 'arbeiten, machen' (DEWOS 1614–1616, KANNISTO 1919: 2, 131; még vö. HONTI 1982: 196, 1999: 18, 58), amelyek ugor alapnyelvi előzménye **wārš-* 'machen' lehetett (CSEPREGI MÁRTA kolléganőm szíves szóbeli közléséből tudom, hogy valamikor LÜKŐ GÁBOR szóban közölte a magyar *ver* igének az itt idézett obi-ugor igékkel való összetartozásának lehetőségét, de CSEPREGI-nek arról nincs tudomása, hogy ezt írásban is közzétette volna). A három ugor szó hangtanilag kifogástalanul illik egymáshoz, legfeljebb jelentéstani szempontból lehetnének aggályok: a ma. *ver* elsődleges jelentése ugyanis 'schlagen', míg a vog. *wār-*, *wār-* stb. és az osztj. *wer-* stb. igéé 'arbeiten, machen'. Ennek kapcsán jutottak eszembe VALENTIN KIPARSKY szavai: „ich bleibe dabei, daß bei scheinbar unüberbrückbaren semantischen Klüften zunächst einmal versucht werden soll, Brücken zu schlagen” (KIPARSKY 1966: 75, idézi MIKOLA 1976: 210); ehhez hozzáteszem, hogy a „Wörter und Sachen” szellemében vizsgálva a magyar és az obi-ugor szavak jelentéstani viszonyát, nem is tűnik áthidalhatatlannak a szakadék. Az általánosabb 'arbeiten, machen' jelentés nyilván az eredetibb, általánosabb jelentésű, amely megőrződött az obi-ugorban, ezért inkább a másodlagosnak látszó ma. 'schlagen' szorul magyarázatra.

A ma. *ver* az általánosabb 'schlagen' fogalmán kívül munkavégzés szaknyelvi megjelölésére szolgál: (1) *kötélverő* 'kötélkészítő', (2) R *verő*, *vasverő* 'kovács' (ehhez vö. pl. GYÖRFFY 1977: 441). A kovács hasonló módon végzi munkáját, ti. üti, veri, csapkodja a vasat kalapácsával, ennek következtében bizonyulhatott alkalmasnak *ver* igénk e tevékenység megjelölésére, valamint a kovácsnak és a kalapácsnak a megnevezése ezen ige *verő* melléknévi igenévi származékával. A kovács régi megjelöléseit aztán felváltotta a szláv eredetű *kovács* (KNEI ZSA 1974: 285).

A *ver* ugor alapnyelvi jelentése is 'csinál; machen' lehetett. Talán ezzel magyarázható, hogy a (UEW 1: 519) FU **teke-* 'tun, machen' (> fi. *teke-*, ma. *tē-*, *tēv-* 'ua.') az obi-ugorban nem maradt meg, mert az (óiráni **varz-/?*värz-* 'wirken, tun' [FUV¹ 139–140, FUV² 150, KORENCHY 1972: 80–81] >) Ug **wără-* 'machen' > OUg **wără-/*werš-* 'machen' (vö. HONTI 1982: 196) kiszorította. Az elő- vagy az ősmagyarban a **wără-* ige 'machen \leq verfertigen' jelentésváltozáson mehetett át, amely 'Seil drehen, Tau schlagen; Brücke bauen, schlagen; mit Eisen beschlagen, Eisen schlagen (= schmieden)' jelentésű szakszóvá válván általános 'schlagen' jelentést is felvett, amiben befolyásolhatta a régi magyar nyelvvel érintkezésben állott törökségi nyelv; ehhez vö. „VER² [ver] 'to beat'... | *ver-* ← WOT [= West Old Turkic] **ver-* < **ür-* | EOT [= East Old Turkic] *ur-* 'to strike'. The verb *ur-* is present in all sources with back vocalism” (RÓNA-TAS – BERTA 2011: 1237–1238), „VER¹ [ver] 'to plait, to lay the rope' | *ver-* ← WOT **ver-* < **ür-* | EOT *or-* 'to plait'... Of debated T[urkic] origin” (RÓNA-TAS – BERTA 2011: 1000). RÓNA-TAS szerint *ver* igénk esetében „a T[urkic] starting point is unlikely” (RÓNA-TAS – BERTA 2011: 1238), ill. „The verb *ver*² 'to beat' is, according to BENKŐ, of unknown origin (BENKŐ 1993–1997/2 [= EWUng 2]: 1620). There is no way to decide the question, but I am inclined to suppose that H[ungarian] *ver*¹ 'to plait' results fr[om] a secondary split in the semantics” (RÓNA-TAS – BERTA 2011: 1003; mint már fentebb is idéztem), és itt a *ver*² igére [RÓNA-TAS – BERTA 2011: 1237–1238] utal. A magyar szó törökségi származtatása valóban kizárható, viszont az irániból való ugor kori átvétele talán valószínűnek látszik.

A hídépítésnek is van, lehet köze a veréshez, vö. ma. *hidat ver*, né. *Brücke schlagen*, ol. *gettare un ponte*, fr. *jeter un pont* 'hidat ver'. Ezen újlatin igék eredeti jelentésüket a latinból örökölték, vö. ol. *gettare* 'dob, vet, hajít' ~ fr. *jeter* 'dob, hajít' < vulg. lat. **jectare* < lat. *jactare* (DE MAURO – MANCINI 2000: 846, DAUZAT 1938: 419) '(gyakran és sokszor) dob, vet, hajít'.

A 'machen \geq verfertigen' jelentésváltozás az obi-ugor nyelvekben is végbe ment, amit a Kaz osztják *wer-* széles jelentésköre is mutat; ezt a most következő idézet is igazolja: „глагол *верты* используется в разных лексических значениях. [Bekezdés] 1. Со значением акциональности (созидания объекта в результате трудовой деятельности) он выступает в форме субъектного или объектного спряжения, а также в форме страдательного залога, сочетаясь с неодушевленными нарицательными именами существительными и передавая следующие значения: 'делать, сделать, смастерить' (нож, чашку), 'приготовить' (пищу), 'изготавливать, изготовить'; 'установить' (ловушку), 'подготовить' (место). [Bekezdés] 2. Со значением стательности он употребляется только в форме субъектного спряжения и сочетается с абстрактными именами существительными), приобретая значение 'вести себя, поступать', 'действовать', 'находиться в состоянии'. [Bekezdés] 3. В сочетании с именами существительными, обозначающими природные явления или отрезки времени, он также выступает только в форме субъектного спряжения, однако, кроме ограничения по типу спряжения, имеет еще и ограничение по категории времени

– употребляется только в форме настоящего-будущего времени и имеет значение 'наступить' (о времени или природном явлении). [Bekezdés] Предстоит выявить и другие переносные значения данного глагола, наподобие того, которое представлено в следующем фольклорном примере: *Меңк ики хя́ннэхõ хурас вермал*, 'Менк превратился в человека, оказывается' (букв.: сделал образ человека)" (SOLOVAR 2005: 33).

Miután a ma. *ver* ige 'machen \geq verfertigen \geq schlagen \geq flechten' jelentésváltozatokkal gazdagodott, és a 'schlagen, prügeln' lett alapjelentésévé, nem volt általános 'machen' jelentésű ige (a *tész* nem tekinthető ilyennek, mert alapvetően 'tun' a jelentése), könnyen meghonosodhatott a szlávból átvett, általános 'machen' jelentésű *csinál* ige. Ehhez vö. „*csinál* XV szef [= század első fele]... – Vált: *csinál*... [Bekezdés] = 1. facere, ager; machen, tun (XV szef-től valamennyi fenti adatban); – 2. pono, colloco; legen, stellen... [Bekezdés] < szláv *činjati*, a *činiti* iterativuma; vö. szh [= szerb-horvát] *činjati* 'factitare'...; igeekötőkkel másutt is előfordul: orosz *učinjat* 'machen, tun'... – Az alapszó, a *činiti*, minden szláv nyelvben megvan: óegyh. szláv *činiti* 'ordnen, reihen, bilden'...; orosz *činiti* 'tun, machen, handeln, schaffen'; a *činь* 'ordo' származéka ('Ordnung machen' → 'ordnen' → 'machen, tun'... [Bekezdés] A magyar szó ugyancsak a szláv *činjati*-ből származhatik..., a palatalizált *ny*-es változatnak a régi nyelvben mégis semmi nyoma nincs. A magyarban[,] úgy látszik[,] már az átvétel idején disszimiláció történt: **csinyál* > *csinál*: a mai nyelvjárási *csinyál* pedig újabb magyar fejleménynek látszik" (KNIEZSA 1974: 135); „*csinál*... Szláv eredetű; vö... or. *чинить* 'tesz, csinál'. Az alapszó valamennyi szláv nyelvben megvan; vö. or. *чинить* [*чиню, чинишь* stb.] 'tesz, csinál', *чинить* [*чиню, чинишь* stb.] 'javít; <ceruzát stb.> kihegyez'... Az összsl. **činiti* a **činь* 'rend; stb.' származéka... – A magyarba egy közelebről meg nem határozható szláv nyelv **činjati* 'tesz, csinál' szava kerülhetett át. A köznyelvi *csinál* *n*-je depalatalizálódás eredménye" (TESz 1: 532–533).

3. A fentiek alapján úgy vélem tehát, hogy a ma. *ver* 'schlagen', a vog. *wār*-, *wār*- 'machen' és az osztj. *wer*- 'ua.' szavak az ugor kori szókincsből valók, amely szavak őse esetleg valamilyen iráni nyelvből származhat. Ennek a tanulmánynak az is a tanulsága, hogy régi közismert, biztosnak tekintett etimológiák módosulhatnak újabb felismerések révén.

Irodalom

- BÁRCZI GÉZA (1941), Magyar szófejtő szótár. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. = SzófSz.
- BENKŐ LORÁND (szerk.) (1967), A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Első kötet. A–GY. Akadémiai Kiadó, Budapest. = TESz 1.
- BENKŐ LORÁND (szerk.) (1976), A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Harmadik kötet. Ö–ZS. Akadémiai Kiadó, Budapest. = TESz 3.
- BENKŐ LORÁND (Hrsg.) (1995), Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Band II. Kor–ZS. Akadémiai Kiadó, Budapest. = EWUng 2.